

**ОКРЕМІ ПРОБЛЕМИ ІНДУСТРІАЛЬНОГО БУДІВНИЦТВА В УКРАЇНІ
(КІНЕЦЬ 20-Х – ПОЧАТОК 30-Х РР. ХХ СТ.).**

Як відомо, СРСР в роки перших п'ятирічок довелось вирішувати завдання створення військово-промислового комплексу, який відповідав би рівневі передових країн індустриального Заходу. Крім того, в державі, де політика домінувала над іншими сферами життя, завдання побудови індустриально розвинутого суспільства підкорялось вирішенню центральної проблеми – побудови соціалізму в одній окремо взятій країні.

З самого початку розгортання будівництва промислових об'єктів, в Україні, яка стала переможцем у боротьбі за право стати базою індустриалізації завдяки старанням перш за все Л.Кагановича, виникли серйозні проблеми, які доводилось вирішувати «на марші».

Перш за все це стосувалось нестачі робочої сили на будівельних майданчиках внаслідок великої кількості новобудов, не передбачених п'ятирічним планом. З іншого боку, абсолютне переважання на об'єктах ручної праці зумовлювалось майже повною відсутністю будівельної техніки. Кількістю намагались компенсувати якість. Однак велика кількість робітників на новобудовах обумовлювалась не лише відсутністю механізмів. Так, їх не вистачало. Але і та техніка, що була, використовувалась далеко не на повну потужність. Так, на реконструкції заводу ім. Ворошилова з 18-ти механізмів працювали 3, а коефіцієнт їх використання дорівнював 15 %. Схожа ситуація була на реконструкції заводу ім. Томського, де коефіцієнт використання техніки дорівнював 15 %, та на Дніпросталі - 16 %. Внаслідок поломок технічні засоби на вказаних будовах не працювали 60 % робочого часу¹.

Таким чином, наявність техніки не завжди означала її результативного використання, що мало б підвищувати продуктивність праці. На Луганбуді, наприклад, у січні 1932 р. механізми різних типів використовувались у середньому на 36,2 %, екскаватори експлуатувались на 48 % за часом та на 12 % за потужністю².

Причиною низького використання механізмів була перш за все технічна, а то й загальна неграмотність будівельників, внаслідок чого техніка часто ігнорувалась, а якщо і використовувалась, то швидко виходила з ладу в результаті неправильного використання та невміння її полагодити. Окрім цього, в ряді випадків застосування механізмів призводило до несподіваних, на перший погляд, результатів. Показовий приклад: приготування бетону за допомогою бетонозмішувачів коштувало до 3,84 крб. за 1 кубометр, розчину - 2,30 крб., тоді як при проведенні цих робіт ручним способом їх вартість була відповідно 2,33 крб. та 46 коп.³. На наш погляд, така ситуація пояснювалася перш за все невмілим використанням техніки. Крім того, необхідно мати на увазі свідомість селянина, який добровільно чи внаслідок соціальних катаклізмів (колективізація, голодомор) потрапив на будівельний майданчик. Техніка була йому чужою. Потрібно було «дорости» до розуміння необхідності її вивчення та використання.

З свого боку, керівні органи на будовах не особливо переймалися питаннями використання техніки. Лише у 1932 р. постановою Ради Праці та Оборони від 30 червня був запроваджений обов'язковий мінімум технічних знань для робітників 255 професій, що обслуговували складні агрегати, у тому числі і на будівництві⁴.

Таким чином, у роки індустриального будівництва ручна праця домінувала на всіх об'єктах не тільки внаслідок відсутності механізмів, але і з причини невмілого використання тих, що були. Мінімальна механізація робіт і відсутність необхідних технічних знань були одними з головних причин великої кількості будівельників на об'єктах. Їх число мало компенсувати неготовність народного господарства до спорудження великих за масштабами об'єктів. Звідси - продуктивність праці, яка не могла зростати, враховуючи фізичні можливості людей.

Для успішного ведення будь-якого будівництва, крім наявності й використання техніки, необхідна відповідна кількість певних матеріальних ресурсів, їх своєчасна доставка на об'єкти, вмiле і продумане застосування. У цьому відношенні з самого початку форсованої індустріалізації управлінські структури в центрі і на місцях зіткнулися з низкою питань, від вирішення яких прямо залежали темпи будівельних робіт і їх якість.

Вже з перших місяців форсованої індустріалізації розпочався швидкий процес централізації управління народним господарством країни, який стосувався і промисловості будівельних матеріалів. Союзні установи дістали монопольне право розпоряджатися продукцією галузі, розуміючи важливість будівництва того чи іншого об'єкта. Така система давала, з одного боку, можливість концентрувати матеріальні ресурси на найбільш важливих напрямках індустріального будівництва, з іншого - "замикала" величезну країну на одному управлінському центрі, що робило такий спiсiб керiвництва надзвичайно громiздким i повiльним, що вiдбивалося на темпах робіт.

Серйозні проблеми виникли відразу ж після початку розгортання індустріального будівництва. Виявилось, що промисловість будівельних матеріалів фізично не могла забезпечити новобудови всім необхідним для успішного ведення робіт в установлені строки.

Показово, що порівняно недавно, у травні 1926 р., голова ВРНГ УСРР В.Ауссем, виступаючи на засіданні Політбюро ЦК КП(б)У, говорив про певні труднощі щодо збуту будівельних матеріалів внаслідок відсутності широкого будівництва⁵, а вже у 1928/1929 господарському році потреби новобудов у республіці задовольнялися з централізованих фондів цементом - на 45 %, лісом - на 12 %⁶. Причина була простою: потужність існуючих підприємств будівельних матеріалів не дозволяла збільшити їх випуск до необхідної кількості. Галузь виявилася не готовою до різкого збільшення кількості нового будівництва. У цьому відношенні п'ятирічний план був просто нереальним.

Катастрофічна нестача будівельних матеріалів призвела до заснування за ініціативою уряду УСРР у жовтні 1928 р. при Наркомторзі постійної наради з розподілу дефіцитних будматеріалів, а Президія ВРНГ України у кінці листопада 1928 р. створила Комітет промисловості будівельних матеріалів. Крім того, у березні 1930 р. Політбюро ЦК КП(б) У затвердило рішення Української Економічної Народи про встановлення черговості у постачанні дефіцитними матеріалами новобудов, які поділялись на три групи⁷. Проте забезпечуючи у першу чергу частину підприємств, доводилось законсервовувати будівництво інших, що призводило до значних фінансових витрат. До того ж, на практиці жодна будова ніколи не була, незважаючи на прийняті рішення, забезпечена необхідними матеріалами для ритмічного ведення робіт.

Швидке спорудження нових підприємств по виробництву будівельних матеріалів та розширення існуючих⁸ не дало належних результатів. Дефіцит відчувався впродовж усіх років індустріалізації. Окрім цього, ситуація загострилась внаслідок нереальності планових завдань, у тому числі в області будівельних робіт, у зв'язку з чим у 1930-1931 рр. промисловість СРСР вступила в період глибокої економічної кризи.

Загальний економічний стан відбився і на забезпеченні об'єктів будівельними матеріалами. У процентному відношенні до плану за 1931 р. було вироблено: цегли - 52,2 %, черепашника - 45,7 %, цементу - 0,5 %, вапна - 44,7 %, алебастру - 29,0 %, азбошифера - 71 %, толі - 78,4 %⁹. За деякими показниками виробництво, у порівнянні з 1930-м роком, знизилось.

Велика кількість новобудов опинилась внаслідок цього в ситуації повного зриву планових робіт. Так, станом на 1 листопада 1932 р. на будівництво заводу ім. Томського було відвантажено цементу - 13,6 %, лісу круглого - 25 %, різаного - 30,7 %. На будівельні роботи заводу ім. Ворошилова виділили: цементу - 5 %, лісу круглого - 16 %, різаного - 27,1 %¹⁰. "Вибивання" будівельних матеріалів стало головним завданням керівників будов. Наприклад, головний інженер Краммашбуду 75 % часу знаходився у

відрядженнях переважно з цього питання¹¹. Такий стан речей був типовим і закономірним у тих умовах. Зауважимо, що вимога з боку центру виконання планових завдань будь-що доповнювалась «принципом закручування гайок», що разом із ненадійністю поставок призводило до систематичних збоїв у веденні будівництва.

Внаслідок неритмічних поставок типовими стали звертання за допомогою до вищих союзних інстанцій. Так, директор Краматорського металургійного комбінату А.Кирилкін у вересні 1931 р. повідомив Голову ВРНГ СРСР С.Орджонікідзе про зупинку всіх будівельних робіт внаслідок нестачі матеріалів. Силою своєї влади С.Орджонікідзе через шість днів прийняв рішення про додаткові поставки на Краммашбуд¹².

У силу дефіцитності значно зросла вартість будівельних матеріалів. У серпні 1932 р. на нараді керівників новобудов республіки були наведені такі цифри: якщо у 1930 р. пісок коштував від 1 крб. 89 коп. до 4 крб. 95 коп., то у 1932 р. - від 3 крб. 54 коп. до 15 крб. 03 коп., тобто подорожчав майже в три рази. Вартість цегли зросла від 24-39 крб. до 86-115 крб. за 1 тис.¹³

Таким чином, промисловість будівельних матеріалів СРСР та України виявилася неспроможною забезпечити всім необхідним нове індустріальне будівництво внаслідок невідповідності можливостей та потреб, що є виразним доведенням відсутності економічно обгрунтованих планів форсованої індустріалізації.

Внаслідок названих факторів темпи будівельних робіт зривались, починаючи з 1928/1929 р. Причини цього, як зазначала ВРНГ УСРР, полягали ще й у тому, що протягом господарського року трести отримали додаткові завдання по капітальному будівництву "як у бік збільшення загального обсягу його, так і скорочення термінів закінчення робіт", тому, незважаючи на майже повне виконання плану по освоєнню капіталовкладень у зазначеному господарському році, виконати завдання не вдалось¹⁴. Не підлягає сумніву той факт, що зміна планів відразу ж призвела до дезорганізації будівельних робіт, і, як наслідок, до їх уповільнення.

Саме спад темпів будівельних робіт у 1930 р. змусив керівництво СРСР впровадити в життя ряд надзвичайних заходів, які, за задумом, повинні були виправити ситуацію на краще.

На початку вересня 1930 р. В.В.Куйбишев видав наказ про виділення 54-х особливо важливих новобудов в спеціальну групу, яка постійно мала знаходитись під контролем голови ВРНГ СРСР. До цієї групи увійшов і Дніпрогес. Про стан справ на цих новобудовах В.В.Куйбишеву повинні були обов'язково доповідати не рідше одного разу у 10 днів¹⁵. Проте ситуація не покращилась. І тому у березні 1931 р., за наказом С.Орджонікідзе, нового голови ВРНГ СРСР, з метою успішного розгортання будівництва і виконання в строк планів були взяті під особливий нагляд Народного Комісаріату важкої промисловості більш як 50 новобудов СРСР, в тому числі і в Україні, такі, наприклад, як Дніпровський комбінат, Криворіжбуд, Азовсталь, Маріупольський та Нікопольський трубопрокатні заводи, Краммашбуд, Харківський турбогенераторний завод. Цей наказ теж зобов'язував начальників будов щодаки представляти зведення про хід будівництва до Наркомважпрому¹⁶.

Прийняті розпорядження не вирішили і не могли вирішити проблем будівництва в умовах нереальних планів та неспроможності промисловості будівельних матеріалів забезпечити об'єкти всім необхідним. Зрив планів будівельних робіт 1931 р. був причиною рішення Ради праці та оборони СРСР у квітні 1932 р. про оголошення особливо важливих галузей та об'єктів будівництва ударними. Вони повинні були у першу чергу забезпечуватись матеріальними ресурсами, робочою силою, товарами широкого вжитку тощо¹⁷.

Існувала ще одна причина невиконання планів. Справа в тому, що після прийняття рішення про будівництво того чи іншого об'єкта самі роботи розпочинались з великим запізненням внаслідок відсутності підготовчого періоду. Керівники новобудов розуміли це, але змінити становище було не в їх силах.

Названа проблема не була вирішена і в 1932 р., про що свідчать матеріали наради керівників новобудов, яка проходила у серпні місяці. Один із учасників висловився так: " Чому на Дніпробуді було менше хвороб, ніж на всіх інших будовах, - тому, що Дніпробуд готувався півтора року і лише потім він почав будуватись"¹⁸. Таким чином, з офіційним початком будівництва тривалий час йшла підготовка проектів, кошторису, уточнювалось місце будівництва, набирались робітники і спеціалісти тощо. Все це робилось при великому напруженні сил, тому що на першому місці стояло виконання плану будь-якою ціною. Так, рішення про будівництво Новокраматорського заводу важкого машинобудування було прийняте 18 квітня 1931 р., проте на 15 травня цього року вербовка робочої сили ще не була розпочата (було три тис. будівельників замість запланованих на цей час 20-ти тис.)¹⁹.

В умовах стрімкого розширення масштабів будівництва підготовчий період був неможливий внаслідок напружених планів і нерозуміння важливості такого етапу. І ситуація в деяких галузях важкої індустрії складалась таким чином: чим більше відставала галузь, тим ширше розгорталося будівництво позапланових об'єктів. Як приклад, можна навести становище у чорній металургії.

Доля нового будівництва тут зростала з кожним роком - з 20,1 % у 1928/1929-му до 32,8 % у 1929/1930-му, 50,2 % - у 1931-му і 61,1 % - у 1932 р. 25 лютого 1931 р. РНК СРСР прийняв постанову "Про чорну металургію", в якій йшлося про відставання цієї галузі і в зв'язку з цим передбачалось додаткове будівництво в Україні п'яти доменних печей. У визначений термін стати до ладу вони не могли внаслідок відсутності людських і матеріальних ресурсів. Так, замість запланованого введення в експлуатацію до кінця 1932 р. по СРСР 40-ка доменних печей їх було збудовано лише 16, а мартенівських печей - 38 замість 70-ти.²⁰

Вкрай незадовільними були результати будівництва доменних печей у 1932 р. і в Україні. З 13-ти за планом до роботи були готовими лише 6. Як говорилося у звіті про роботу важкої промисловості України за 1932 р. і 4 місяці 1933 р., чорна металургія у 1932 р. "зуміла, по суті, лише підібрати хвости будівельної програми 1931 року"²¹.

Відсотки технічної готовності та освоєння капіталовкладень на більшості будов відрізнялися на користь останніх. Пояснювалося це значними перевитратами на заробітну плату, закупівлю будматеріалів, ціни на які весь час зростали, нераціональним використанням робочої сили тощо. Внаслідок цього великі кошти освоювались, не даючи практичних результатів у вигляді реально завершеного будівництва. Звідси, щорічне збільшення собівартості будівельних робіт.

Українська економічна нарада у березні 1932 р. констатувала, що за 1931 р. собівартість будівництва збільшилась на 18,5 % у порівнянні з 1930-м р. замість запланованого зменшення на 14%²², а конференція керівників новобудов республіки по зниженню вартості будівництва (серпень 1932 р.), відзначила, що подорожчання будівництва у 1931 р. принесло збитків на суму у 80 млн. крб. За перше півріччя 1932 р. ситуація ще більш погіршала. Порівняно з 1931 р. вартість будівництва зросла на окремих об'єктах від 25 % до 32 %²³.

Причинами такого становища були наступні: "...в результаті відсутності з боку будівельних організацій і роботодавців справді більшовицької наполегливості і боротьби за зменшення вартості будівництва, дякуючи наявності на ряді будівництв правоопортуністичних настроїв, хвостизму і відступу перед труднощами"²⁴. Насправді ж, як зазначає Р.У.Девіс, причини обумовлювались передусім нереальністю планів. "І "оптимальний варіант" першої п'ятирічки, прийнятий навесні 1929 р., і навіть більш обережний "відправний варіант", обидва базувалися на нереалістичних припущеннях росту продуктивності праці і капіталу при одночасному скороченні витрат промислового виробництва"²⁵.

Збільшення вартості будівництва викликалось і перевитратами фонду заробітної плати. Так, у першому кварталі 1932 р. організація "Південсоюзбуд" перевищила витрати по зарплаті на 4,3 млн. крб., що підняло вартість будівництва на 7,7 %²⁶.

Таким чином, внаслідок цілого комплексу причин плани будівельних робіт систематично не виконувались (за 1931 рік виконання становило 75 %, а продуктивність праці відстала від плану на 20 % , у 1933 р. за сумою освоєних капіталовкладень план будівельних робіт в Україні був виконаний на 89 %²⁷. Зростала собівартість будівництва. За 1933-1937 рр. вона зросла, у порівнянні з 1932 р., на 5,6 % при запланованому зниженні на 40 %²⁸. У цілому за вказаний період план по будівництву в галузі важкої промисловості був виконаний, за офіційними показниками, на 87,7%²⁹.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України), ф.1, оп.1, спр. 369, арк. 115; 2. Там само, ф.1, оп.20, спр.5332, арк.33; 3. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі – ЦДАВО України), ф.806, оп.1, спр.516, арк.52; 4. Об обязательном обучении рабочих, обслуживающих сложные агрегаты, установки или механизмы. Постановление Совета Труда и Обороны, 30 июня 1932 г. // Известия. – 1932. – 11 июля; 5. ЦДАГО України, ф.1, оп.6, спр.94, арк. 75; 6. Епштейн А.І. Робітники України в боротьбі за створення матеріально-технічної бази соціалізму (1928-1932 рр.). – С. 104; Там само, с. 105; 8. Там само, с. 105; 9. ЦДАГО України, ф.1, оп. 20, спр. 4246, арк. 53; 10. ЦДАВО України, ф. 806, оп. 1, спр. 196, арк. 75; 11. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 4246, арк.41; 12. Російський державний архів соціально-політичної історії (РДАСП), ф. 85, оп. 28, спр. 49, арк. 1; спр. 18, арк. 2; 13. ЦДАВО України, ф. 806, оп. 1, спр. 516, арк. 47, 48; 14. ЦДАВО України, ф. 1, оп. 5, спр. 94, арк. 9; 15. Лельчук В.С. Индустриализация СССР: история, опыт, проблемы. – С. 140; 16. ЦДАВО України, ф. 806, оп. 1, спр. 535, арк. 2; 17. Кузьмин В.И. В борьбе за социалистическую реконструкцию. 1926-1937. Экономическая политика Советского государства. – С.136; 18. ЦДАВО України, ф. 806, оп.1, спр. 516, арк.46; 19. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 4231, арк. 23; 20. Кузьмин В.И. В борьбе за социалистическую реконструкцию. 1926-1937. Экономическая политика Советского государства. – С.134, 138; 21. ЦДАВО України, ф. 806, оп. 1, спр. 196, арк. 7; 22. ЦДАВО України, ф. 806, оп. 1, спр. 518, арк. 122; 23. Там само, спр. 516, арк. 26; 24. Там само, спр.516, арк.27; 25. Дэвис Р.У. Советская экономическая реформа в исторической перспективе //НЭП: приобретения и потери. – М.: Россия молодая, 1994. – С. 20-21; 26. ЦДАВО України, ф. 806, оп. 1, спр. 516, арк.28; 27. Там само, спр. 518, арк. 122; спр. 537, арк. 156; 28. История социалистической экономики СССР. Т.4.- С.137. 29. Там само, с.138.

А.Т.Давидюк

СЛІДЧА СПРАВА БРИЛІАНТА Г.Д.

1 грудня 1934 року у Ленінграді за загадкових обставинах було вбито С.М.Кірова - найближчого соратника Сталіна. Сталін сповна скористався загибеллю свого особистого друга. За його пропозицією уже в день замаху приймається постанова ЦВК СРСР "Про порядок ведення справ про підготовку або здійснення терористичних актів". За постановою строк розслідування зменшувався до 10 днів, розгляд справ у суді проводився без участі адвоката і прокурора, оскарження вироку та клопотання про помилування не дозволялися, вирок виконувався відразу ж після винесення. "Українські друзі Сталіна" 9 грудня 1934р. приймають аналогічну постанову ВУЦВК "Про внесення змін до кримінально-процесуального кодексу УРСР", яку підписав Г.І.Петровський.

Тепер на основі нових документів ні в кого не виникає сумніву, що пошук вбивць Кірова було доручено самим організаторам замаху. Факт вбивства Кірова партійні комітети і органи НКВС використали для великомасштабної акції терору проти ні в чому не винних людей. По всій країні прокотилася хвиля справ, сфабрикованих "контрреволюційних організацій". Тільки в Україні у другому півріччі 1935р. порівняно з першим півріччям цього року кількість справ, розглянутих спецколегіями обласних судів, збільшилася в цілому на 95,9%. Якщо, наприклад, Вінницька спецколегія у 1935 році розглянула 170 справ, то у 1936р.- 268¹. В 1937 році хвиля репресій розгорілася ще з більшою силою, а кількість заарештованих за звинуваченням у контрреволюційних